



заглядав". Усвідомлення себе ізгоями в "суспільстві рівних можливостей", як маловідоме до того часу явище, позначалося на всьому сільському устрої. Воно посилювало відчуття маргінальності власного соціального становища. Саме тому відсутність школи в селі, слободі чи на хуторі починало викликати серйозне занепокоєння. Так, на хуторі Столепіні Валківського повіту Харківської губернії, населення якого в 1907 р. становило 677 осіб, а найближча школа знаходилася за 7 верст, місцеві селяни стурбовано говорили про "крайню необхідність в училищі" [17, 56-58]. Хутірська школа повинна була, на їхнє переконання, "скоротити дорогу до міського життя".

Водночас, на Чернігівщині, Київщині, Волині та в решті регіонів Наддніпрянської України значне поживлення в одноманітність традиційного сільського життя внесли спектаклі та вечори культурно організованого відпочинку. У 1913 р. вони влаштувалися здебільшого з приводу святкування 300-річчя "дома Романових". Мешканці багатьох сіл отримали нагоду переглянути постановки близьких їм за змістом театральні вистав – "Наталка Полтавка", "Як ковбаса та чарка, то минеться сварка". Тоді ж, у передвоєнні роки, у сільських школах нерідко проводилися публічні читання на сільськогосподарську тематику [18, 253-254]. Щоправда, розбиті дороги та усілякі організаційні негаразди не дозволяли лекторам повною мірою використовувати наявну освітню інфраструктуру на селі.

Відчутно зріс інтерес українських хліборобів до громадсько-політичного життя в роки Першої світової війни. Прагнучи дізнатися передовсім про новини з фронту, селяни "вимушено" підвищували свою грамотність. Деякі з них навіть почали виписувати по кілька газет [19, 23].

Отже, у річці становлення на початку ХХ ст. української модерної нації варто визнати певне відставання в формуванні селянського попиту на освіту. Цим пояснюється недооцінка селянством інтелектуальної праці, у тому числі професійної діяльності сільського вчителя, радше вимушений зовнішніми обставинами, ніж мотивований латентними ментальними чинниками інтерес до соціально-економічного та політичного життя. Водночас національно зорієнтована українська інтелігенція, вплив якої на зламі ХІХ-ХХ ст. у Наддніпрянщині помітно зростав, творила власну візію суттєвого підвищення прагнення селянства до отримання знань. Схоже на те, що апріорі вона керувалася глибокими патріотичними та етичними нормами на тлі тих історичних завдань, які поставали перед українським загалом.

1. Див.: Драч О. О. Народна освіта на Черкащині в контексті загальноукраїнських тенденцій (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // "Національна ідентичність у контексті політичного процесу: історія і сучасність" (Деякі аспекти національного розвитку і національного виховання). Матеріали науково-практичної конференції. 19 січня 2004 р. м. Черкаси / За ред. Ж.В. Деркач. – Черкаси: Арт, 2004.

2. Див.: Денисюк І. Виховання національної ментальності у закладах початкової освіти на Уманщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // "Національна ідентичність у контексті політичного процесу: історія і сучасність" ... (Деякі аспекти національного розвитку і національного виховання). Матеріали науково-

- практичної конференції. 19 січня 2004 р. м. Черкаси / За ред. Ж.В. Деркач. – Черкаси: Арт, 2004.
3. Див. статтю: Присяжнюк Ю. П. Вплив ментальності українського селянства на рівень його освіченості у другій половині ХІХ ст. // Історія України. – 2000. – № 3.
 4. Русов О. О. Видатки 8-ми українських губерній на початкову народну освіту // Світло. – 1914. – № 7-8.
 5. Настевич О. Корреспонденции (3 Кыйивцины) // Хлебороб. – 1908. – № 5-6.
 6. Сиромаха В. О деревенских неурядицах // Селянин. – 1914. – № 14. – С. 389-391.
 7. Луначарский А. Н. О национализме вообще и украинском движении в частности // Украинская жизнь (далі – УЖ). – 1912. – № 10.
 8. Ефремов С. А. На текущие темы // УЖ. – 1912. – № 6.
 9. Прокопович В. Родной язык и народная школа на Украине // УЖ. – 1914. – № 3. Згадувані факти були проаналізовані в доповіді на Всеросійському з'їзді вчителів та діячів народної освіти. За цей виступ В. Прокоповича, у недалекому майбутньому близького соратника С. Петлюри, звільнили з посади вчителя історії Київської державної гімназії.
 10. Чепиза Я. Украинский учитель и материнский язык в начальной школе // УЖ. – 1913. – № 9.
 11. Чубинский М. П. Украинская национальная идея и её правовые постулаты // УЖ. – 1913. – № 6.
 12. Борис Б. Корреспонденция // Селянин. – 1908. – № 12.
 13. Просвітянин С. Гоголівські свята і українська пісня // Українська хата (далі – УХ). – 1909. – № 1.
 14. Товкачевський А. До становища сільської інтелігенції // УХ. – 1909. – № 5.
 15. Дзеркало // Світова зірниця. – 1911. – № 48.
 16. П. З. Н. Крестьянское реальное училище // Селянин. – 1910. – № 11.
 17. Державний архів Харківської області. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 2988.
 18. Тарноока Н. Корреспонденция. Козелецкий уезд // Селянин. – 1913. – № 8.
 19. Шаповаловский Ив. Корреспонденция. Борзенский уезд // Селянин. – 1915. – № 1-2.

О.М. Дулгерова

РОЛЬ ТОВАРИСТВА "ПРОСВІТА" У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В умовах національно-культурного відродження України, коли поновлюються традиційні й утворюються нові інституції, покликані формувати національну свідомість громадян, особливої актуальності набуває вивчення діяльності неурядових культурно-просвітницьких об'єднань в минулому, зокрема товариства "Просвіта". Актуальність дослідження цієї проблеми зумовлена не тільки науково-пізнавальними міркуваннями, а й можливістю використання історичного досвіду організації роботи цього об'єднання серед сільського населення в сучасних умовах.

До цієї задекларованої у статті теми вітчизняні дослідники до проголошення незалежності України зверталися епізодично, висвітлювали її поверхово та зі значним ідеологічним суб'єктивізмом. У роботах сучасних авторів О.Ф. Коновця [1], Г.В. Касьянова [2], Л.І. Євселевського і С.Я. Фарини [3], Ж.М. Ковби [4], з'ясовано окремі аспекти просвітницької роботи. Однак діяльність товариства "Просвіта" серед сільського населення в означених хронологічних межах



до цього часу залишала поза межами комплексної наукової розробки.

Виходячи з цього дана стаття ставить за мету з'ясувати особливості діяльності осередків товариства "Просвіта" серед сільського населення та їх вплив на формування національної свідомості українського селянства. Об'єктом дослідження є історія розвитку просвітницької діяльності серед українського селянства в системі суспільних чинників і в контексті національно-культурного руху початку ХХ ст., предметом дослідження – форми та умови практичної роботи осередків товариства "Просвіта" та їх роль у формуванні національної свідомості сільського населення. Наукова новизна полягає в тому, що в статті окреслюються напрямки комплексного аналізу діяльності товариства "Просвіта" серед сільської верстви населення України та вплив просвітництва на формування національної свідомості селян.

Як відомо, перша "Просвіта" виникла у Львові в 1868 році. Вона спочатку представляла собою видавниче товариство, яке ставило за мету якнайповніше задовольняти гострі потреби селян в українському друкованому слові. З часом просвітницький рух та його ідеї поширилися і на українські землі, що перебували у складі Російської імперії. Однак юридичне оформлення "Просвіт" у Наддніпрянській Україні відбулося в період найвищого піднесення Першої російської революції, коли царський уряд змушений був видати маніфест 17 жовтня 1905 року про свободу слова, совісті і друку, в якому, зокрема, проголошувалося право на заснування самодіяльних товариств. Центрами просвітянського руху на Наддніпрянщині стали Київ, Кам'янець-Подільський, Катеринослав, Одеса, Миколаїв, Чернігів, Житомир та інші міста [1, 55]. На початок 1908 року вже діяло дев'ять "Просвіт" у великих містах і 30 філій у селах та містечках [2, 59].

Заснування та діяльність осередків товариства мали значний вплив на формування національної свідомості та культури різних верств населення і насамперед найчисельнішої на той час – українського селянства. Товариство стало важливою легальною формою зв'язку свідомої частини національної інтелігенції з селянами, оскільки більшість діячів "Просвіти" приділяла головну увагу активній просвітницькій роботі саме серед цієї категорії населення. В селах відкривалися переважно на громадських засадах просвітянські книгозбірні української літератури, видавалися книжки та часописи, влаштовувалися українознавчі курси та лекторії, що сприяло відродженню культурних традицій і формуванню національної свідомості селян.

Прикладом плідної діяльності просвітян по задоволенню потреб сільського населення в україномовній літературі може бути організація бібліотечної справи на Поділлі. Тут моголів-подільська "Просвіта" в 1907 році заклала в селах 5 бібліотек [5], а кам'янець-подільська "Просвіта" відкрила 24 бібліотеки-читальні в навколишніх селах. Бібліотека товариства у Кам'янець-Подільському мала тоді 435 найменувань української літератури у 700 примірниках. Її фонд в тому ж році поповнився 338 назвами українських книг кількістю 22 тис. примірників і всі вони були направлені у сільські читальні.

В 1912 році бібліотечна комісія кам'янець-подільського осередка товариства розробила і направила у сільські філії брошури "Шевченківське свято", в яких було надруковано матеріали про життя і творчість Т.Г.Шевченка [3, 58 – 59]. В села також направлялися невеличкі збірки з рефератами про інших українських діячів та лекції з історії рідного краю [3, 50]. Взагалі ж "Просвіта" розповсюджувала літературу майже у 100 селах і містечках Поділля [6]. У документах кам'янець-подільської "Просвіти" зазначалося, що в селах, де діяли бібліотеки-читальні, жителі охоче беруть в них українську літературу, передають книжки від хати до хати. Багато селян, особливо молодь, навчилися читати рідною мовою [2, 60].

Українська книга поширювалася серед селян й в інших регіонах України. У зміщеній в журналі "Рідний край" інформації із села Тернівка на Черкащині повідомлялося: "У нашому селі в 1905 році відкрилась бібліотека-читальня, та тоді була тільки одна руська часопись, а в 1906 році ми докупили українських книжок, більш ніж сотню різних виданнів; книжки дурно не валяються: по підшоту бібліотеки, було видано читачам за 1906 рік більше як 300 українських книжок [7, 13 – 16]. У 1908 році бібліотечна комісія катеринославської "Просвіти" розповсюдила у селах українських книжок на суму 300 крб. [3, 59].

Важливого значення в роботі серед сільського населення "Просвіти" надавали проведенню літературно-музичних вечорів та вистав. Так, драматична секція катеринославської "Просвіти" в 1906 – 1907 рр. організувала кілька виїздів з драматичними виставами у навколишні села. Активна робота просвітян серед селян пробуджувала у них національну свідомість і бажання брати участь у культурно-просвітницькій роботі. На Катеринославщині філії товариства до 1914 року з'явилися в селах Амурі, Веселих Тернах, Лоцманській Кам'янці, Гуляй-Полі – всього 10 філій [3, 55]. Члени "Просвіти" у селі Мануйлівці Новомосковського повіту своїм коштом в 1910 році збудували Народний будинок. В ньому, зокрема, 26 грудня 1911 року силами просвітян було поставлено виставу за драмою Б.Грінченка "Степовий гість" [8, 123].

У полі зору "Просвіти" перебували і питання українізації народної освіти. Активісти товариства насамперед в Одесі, Миколаєві, Чернігові та інших містах збирали кошти на розвиток освіти, ставили перед владою вимоги про націоналізацію школи, оминаючи заборони, виступали з лекціями для селян. Голова миколаївської "Просвіти", М. Аркас, впродовж 1907 – 1908 рр. утримував українську школу в селі Богданівці [3, 10].

Діяльність просвітницьких осередків спрямовувалася на піднесення культурно-освітнього і духовного рівня сільського населення, формування на цій основі національної свідомості. Це входило у протиріччя з політикою самодержавства і після державного перевороту 3 червня 1907 року, коли посилювалися репресії проти демократичних сил, розпочався наступ і на український національно-культурний рух на селі. Влітку 1908 року поліція закрила згадану вище бібліотеку у селі Тернівці, а її завідувача, селянина І.Бучеру, арештувала. Газета "Рада" писала тоді, що "селяни дуже сумують за своєю бібліотекою, бо вона принесла їм чимало користі" [9].



В 1907 – 1908 рр. власті двічі припиняли діяльність “Просвіти” та її сільських філій у Подільській губернії [3, 76].

Таким чином, товариство “Просвіта” на початку ХХ ст. відіграло помітну роль у формуванні національної свідомості українського селянства. Найбільш активно робота осередків товариства велася на селі в період революційного піднесення 1905 – 1907 рр. і проявлялася у різних формах – відкритті в сільській місцевості бібліотек-читалень з українською літературою, організації культурно-мистецьких заходів та лекційної роботи. Однак діяльність “Просвіти” в сільській місцевості не набула широкого розмаху – осередки товариства діяли лише в окремих селах Подільської, Катеринославської та деяких інших губерній. Після поразки революційного руху 1905 – 1907 рр. робота товариства на селі, внаслідок репресій та утисків з боку царської влади, занепала.

1. Коновець О.Ф. *Просвітницький рух в Україні (XIX – перша половина ХХ ст.)*. – К.: Хрещатик, 1992.
2. Касьянов Г.В. *Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ століть*. – К.: Либідь, 1993.
3. Євселевський Л.І., Фарина С.Я. *“Просвіта” в Наддніпрянській Україні*. – К., 1993.
4. Ковба Ж.М. *“Просвіти” – світло, знання, добро і воля народу*. – Дрогобич, 1993.
5. Рада. – 1908, 1 січня. – № 1.
6. Рада. – 1907, 1 серпня. – № 173.
7. Рідний край. – 1907. – № 5.
8. *Украинская жизнь*. – 1913. – 7 – 8.
9. Рада. – 1908, 24 липня. – № 169.

Г.М. Георгізов, І.Л. Георгізова

НАРОДНА ОСВІТА ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ЗАСІБ ВПЛИВУ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Розвиток освітньої системи в Україні має тривалу історію. Освітні програми слугували і служать не лише для набуття громадянами певних аморфних, абстрагованих від сучасності знань, а швидше – задля залучення народного загалу до тієї національної парадигми, що найбільш точно відповідає вшодобанням національної еліти. Тому вплив освіти на створення повноцінного громадянина, який відповідає всім атрибутам цієї парадигми, важко переоцінити. Освіта, вплив освітніх технологій будуть завжди актуальними у будь-якому суспільстві, тому їх дослідження вимагає від науковців пильної уваги.

У сучасній історичній науці освітянським проблемам завжди приділялося значне місце. Починаючи з 1920-х років з’являються перші ґрунтовні дослідження цього питання. Так, у 1924 році виходить праця Я. Яковлєва, присвячена вивченню практичного досвіду роботи партії більшовиків в освітній галузі на селі [1]. Схожою за метою та завданням є монографія М.Я. Феноменова, у якій досліджується культурна організація тогочасного села, вплив на сучасників освіти, театру тощо [2]. У 1950-х роках виходить ґрунтовна робота П.І. Бакуменко, присвячена аналізу культурних перетворень в Україні у 1920-х роках, в якій аргументується точка зору про першооснову народної освіти у створенні людини сучасності [3]. В цей час з’являється також відома праця Г. Шевчука, тісно пов’язана з розробкою освітнього питання в

1920-х роках [4]. На прикінці 1980-х років дану тематику досліджували такі відомі історики, як С.Р. Лях [5], С.В. Кульчицький [6], В.І. Марочко [7].

Попри чисельну історіографію дана проблематика ще недостатньо вивчена. Тому метою запропонованої статті є дослідження впливу народної освіти як засобу радянської ідеології на українців періоду НЕПу.

Серед широких заходів у рішучій боротьбі радянського керівництва за соціалістичне майбутнє, за створення нових орієнтацій у розвитку українського та і всього радянського суспільства, особливого значення мали чинники культури, основоположними елементами якої протягом сторіч були церква та народна освіта. „Якщо, по відношенню до оточуючого людину соціокультурного середовища в суспільстві життя людей характеризується певною стійкістю, тому що має визначену форму і тому що втілює в собі звички, стереотипи, традиції та інші повторювані елементи повсякденної життєдіяльності, що однак не означає нерухомості структури образу життя, довічності її елементів” [8, 33], то відповідно повинні існувати досить прості засоби впливу на таку структуру. В. Ленін та його спадкоємці бачили такі засоби саме в системі радянської освіти. Принцип ментальної еластичності був давно відомий більшовицьким пасіонаріям, тому в галузі освіти та культурних змін партійна програма ставила завдання перетворення їх в знаряддя переродження існуючого суспільства у комуністичне

Для досягнення поставленої мети більшовицька доктрина висувала такі першочергові завдання: безкоштовна і обов’язкова загальна і політехнічна освіта для всіх дітей до 17 років, повне здійснення принципів єдиної трудової школи з викладанням рідною мовою, із спільним навчанням дітей обох статей без будь-якого релігійного впливу. „Вся справа в тому, – писав В. Ленін, – що разом з перетворенням старого капіталістичного суспільства навчання, виховання і освіта нових поколінь, які створюватимуть комуністичне суспільство, не можуть бути старими... Тільки перетворюючи докорінно справу навчання, організацію і виховання молоді, ми зможемо досягти того, щоб результатом зусиль молодого покоління було створення суспільства, не схожого на старе, тобто комуністичного суспільства” [9, 247 – 248].

Положення про сутність і напрямки нової системи освіти обговорювалися неодноразово і дістали схвалення на трьох Всеукраїнських нарадах з питань освіти (березень 1920 р., серпень 1920 р., червень 1921 р.). Проблема української мови і культури обговорювалася на засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У, на листопадовому пленумі ЦК КП(б)У у 1920 р. та на Всеукраїнській нараді КП(б)У в 1921 р. Вони свідчать, що партія шукала потрібні засоби впливу не тільки на українських селян, а і на міську інтелігенцію. Остаточне затвердження узгодженої більшовицької комуністичної концепції освіти відбулося на V Всеукраїнському з’їзді Рад у березні 1921 році. Законодавчо вона була затверджена в “Кодексі законів про освіту”, введеному в дію 25 листопада 1922 р. постановою ВУЦВК від 22 листопада 1922 р. Серед конкретних прикладів термінового впровадження в життя нових підходів щодо національного питання є наказ №5 Житомирського повітревкому від 25 січня 1921 року, в якому доводилося до відома постанови